

Народно-поетичні риси відбилися не лише в сюжетових мотивах, але й у стилістиці поеми. Жартівливо-казкове motto грає роль стилістичної прелюдії, що про неї говорить подрібно проф. Полівка в праці „Slovanské pohádky“. До закам'янілих вступних казкових формул належить також початок поеми. Поет часто уживає теж типово казкових переходових формул і описів, епітетів і т. д.

(Докінчення буде).

о. Др. Г. Костельник.

Справжнє джерело атеїзму.

(Продовження; початок гл. чч. 1—4 с. р.).

7. В XIX і XX віці намножилися автори, що взяли собі за ціль пояснити релігію з психологічного становища. Залюбки беруться до того автори атеїсти. Тут вони легко тріумфують, бо підходять до своїх аналіз уже з тим переконанням, що ніби наука оконечно й основно поборола релігію. Але що все ж таки релігія не пропала на світі, то ті автори хочуть найти причини цього явища в людській душі і тут їх хочуть остаточно здискредитувати. Звичайно вони глядять на людину через призму еволюції в дарвіністичному стилі (що ніби нинішня людина зовсім природно й поступенно розвинулася з нерозумної звірини) і, заслоняючись фалшивими поняттями, пишуть, що їм любо, про психологічну генезу й вартість релігії. Мудро сказав старинний Цицерон: „Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile, nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione et tamquam excolatur“¹⁾.

У людській природі треба розрізнити два творчі мотори: одним є наше свідоме й свобідне „я“, другим є наша природа. Хемія, фізика, математика, історія... є твором нашого „Я“; а наші безпосередньо відбирані зображення та вражіння це чисті твори нашої природи. Є також мішані твори, як нпр. мова, бо її творить і наше „я“ і наша природа (вона дає перші імпульси й засоби до творення мови). Наше думання також є мішаним твором: перші імпульси та засоби думання походять від природи, а даліше думання переводить наше „я“.

Куди ж належить релігія? Що є витвором людської при-

в нездорових обставинах тогочасного життя на Україні, а також у безкритичному етнографізмі автора, який уважав кожному, навіть найгіднішу народню анекдоту за гідну літературного опрацювання. На цей моральний момент треба звертати пильну увагу, коли даємо народові читати Руданського. Потрібне було б відповідно зредаговане видання творів цього незвичайно талановитого, а такого нещасного подільського поета. *Прим. автора.*

¹⁾ Paradoxa, Argumentum.

роди, це питома всім (очевидно: нормальним) людям усіх часів. Де є люди, там думання і мова.

Анальогічно звязана з людьми й релігія: всі народи всіх часів були релігійні (атеїсти творили тільки такий вимок, як німі або ті, що з аскетизму завзялися не користуватися мовою). Значить, що й релігія належить до мішаних творів; перші імпульси і поняття до витворення релігії дає природа, а дальшу розбудову релігії переводить людське „я“.

Атеїсти завсіди мали тенденцію цим чи тим способом звести релігію на твір людського „я“. Типовою тут є концепція старинного софіста Критія, котрий твердив, що релігію видумав якийсь мудрий володар, щоб при її підмозі легше володіти людьми.

Така плітка розвязка генези релігії вже не може знайти признання між нинішніми психологами. Всі вчені наших часів з тим погодилися, що релігія має своє джерело в людській природі. Ба, але еволюційна теорія Дарвіна так змінила поняття про людську природу, що розрізнення між двома творчими моторами в людському житті, між „природою“ і „я“, дістає тільки релятивну вартість.

Якжеж людина — на думку теорії Дарвіна — розвинулася з малповатого звірячого типу? Людські звірячі предки завдяки досвідові та своїм змаганням набирали щораз більше життєвої здібности й мудрости, ці свої здобуті здібності вони спадковим способом переказували своїм потомкам, і так люди поступово стали думати й говорити... Значить, що люди самі себе поступово витворили (а не створила їх природа). З того виходить, що ніби людську природу витворило людське „я“. Перевернений світ!

В цілій історії філософії не було такої божевільної думки, котра знайшла би стільки визнаців, як ця. Очевидно, її ніколи не ставлять так відкрито, як ми її поставили, бо це була би для неї смерть. Власне її тримають у темряві й тільки вщипують собі з неї, що хто хоче. І так атеїсти, що завзялися дискредитувати релігію з психологічного становища, приймаючи еволюційну теорію Дарвіна, глядять на релігію ніби як на твір людської природи, але в дійсності як на твір людського „я“. По діаграмі Дарвіна людське „я“, коли на свому еволюційному шляху вперше творило релігію, було ще на пів звіряче, ультранаївне — отже що ж перед наукою варта цей його твір? Ось на цьому руштуванні стоять психологи еволюціоністи, коли аналізують генезу релігії. Тут нам уже ясно, що вони, стоячи на такому руштуванні дійсно можуть дуже легко осягати світлі перемоги над релігією — як Дон Кіхот у своїй боротьбі з вітряками.

8. Для нашої ціли вистарчить навести погляди одного такого психолога еволюціоніста, що ніби демаскує релігію. Вибираємо

Sigm. Freud-a, основника т. зв. „психоаналітичної шлоли“.¹⁾ У своїй книжці про майбутність релігії Freud пише: „Критика пригвоздила доказову силу релігійних документів, наука про природу виказала помилки, що в них містяться, порівнюючий дослід ствердив фатальну подібність релігійних уявлень, що є в нас у пошані, з продукціями примітивних народів і часів“²⁾ „В тому процесі нема застанови: чим більше скарби нашого знання стають приступними, тим більше поширюється відступництво від релігійної віри“²⁾ Це ніби на доказ, що наука поконала релігію. А ось як легко розправляєтья Freud з логічними основами релігії: „Коли ми піднесемо питання, на чому ґрунтується їх (релігійних догм) претенсія, щоби в них вірити, дістаємо три відповіді, що замітно лихо приноровлюються до себе. По перше: вони заслуговують на віру, бо вже наші прапрадіди вірили в них; по друге: ми маємо докази, що нам переказані саме з тих давніх часів; і по третє: це взагалі заборонено (!) підносити питання про їх достовірність“³⁾ Як видно, Freud має на думці Св. Письмо, а про природні основи релігії навіть не згадує!

Та пощо мав би він тим турбуватися, коли еволюційна теорія Дарвіна йому все пояснила, як коран Омарові (що спалив александрійську бібліотеку)?! Ось що Freud у тому дусі пише: „Коли вже пралюдина відкрила, що — в буквальному розумінні — це лежало в її руці (силі) поліпшити свою долю на землі через працю, то не могло бути для неї байдуже, чи якась інша людина буде з нею працювати, чи проти неї. Інша людина дістала для неї ціну співпрацівника, з котрим було корисно спільно жити. Ще передтим, у своїй малпуватій добі, людина призвичаїлася творити родини“⁴⁾. Freud має манію всі важніші явища в людському житті кінцець-кінцем пояснювати сексуальними мотивами, як найглибшою причиною. Так і тут він твердить, що „мабуть“ це була справжня причина творення родини.

З цитованих слів бачимо, що Freud, як це ми загально сказали про еволюціоністів у стилі Дарвіна, дійсно йде за думкою, що ніби людське „я“ витворило людську „природу“. Очевидно, він притім мусить говорити півтонами: висуває правдиві життєві образи, та хочє ними удокументувати фалшиві думки, яких виразно не підносить. Для кожної людини ясно, що працюю можна поліпшити свою долю на світі — це образ узятий з життя. Ба, але тим образом Freud хоче ніби доказати, що „наші малпуваті предки“, як Дарвін має звичай висловлюватися, своєю працюю, змаганнями свого „я“ так дуже змінили свою свідомість, свої думки, почування і звичаї і навіть свій тілесний вигляд, що зі „слабого звірячого типу“⁵⁾ поступенно перетворили себе в лю-

1) Не буде зайве, коли піднесемо, що Freud є жидом (як і Spinoza, Мечников, Erlich, Einstein та численні інші визначні атеїсти).

2) Sigm. Freud: Die Zukunft einer Illusion. Wien 1928. Стр. 62.

3) Тамже, стр. 40.

4) Sigm. Freud: Das Unbehagen in der Kultur, Wien 1930. Стр. 61.

5) Das Unbehagen, стр. 49.

дей — очевидно щойно в своїх нащадках. Ніби людське „я“ втворило людську „природу“.

Це було би відкрите божевілля, як щоб хтось твердив, що наші предки в тій своїй творчій праці, котрою змінiali свою звірячу природу на людську, завсіди йшли за своїм розумінням і вирахуванням (при такій супозиції легко було би виказати, що наші предки мусіли би бути безмірно мудріші від нас — мусіли би бути просто „богами“). Тому психологі еволюціоністи дуже радо хапаються почувань первісних людей, і ніби виказують, як нижче чуття викликувало й виплекувало вище, як змінялася людська природа, хоч людина й не здавала собі справи з того. Freud навіть виразно каже: „Чисто розумові мотиви ще й у нинішніх людей мало можуть проти пристрасних гонів; наскільки ж немічніші вони мусіли бути в тої звіро-людини з прачасів!“¹⁾

Якжеж пояснює Freud генезу релігії? Дитина супроти батька відчуває свою повну неміч, тому боїться його; та з другого боку дитина батька подивляє й любить, бо батько її годує й захищає. Ось цей психічний комплекс („Vaterkomplex“) Freud бере як справжнє джерело релігії. „Все є син-батько відношення, Бог це возвищений батько, туга за батьком є коренем потреби релігії“²⁾. „Коли доростаючий запримічує, що йому призначено завсіди залишитися дитиною, що він ніколи не зможе обійтися без захисту супроти чужих надсил, надає їм риси батька, він творить богів, котрих він боїться, котрих хоче позискати для себе й від котрих сподіється захисту“³⁾.

Freud ніде не аналізує, як це діється, що велика більшість геніяльних людей всетаки залишається при релігійному світогляді. Як ми бачили, така аналіза не могла би обійтися без образи тих геніяльних і учених людей. Але Freud (як звичайно ті, що заступають непевну справу) втікає від немилих для себе kwestій, а не то щоб їх розвалковував. Під адресою релігійних людей він виписав ось таку догану: „Ніодна розумна людина не буде в інших справах так легкодушно поводитися і не буде вдоволятися такими марними обоснуваннями своїх осудів, свого партійного становища, тільки в найвищих та найсвятіших речах вона собі дозволяє на це“⁴⁾. Тим Freud сам себе найтяжче осудив, бо певно нема на світі вченої релігійної людини, котра, пишучи ex professo про релігію, так легкодушно і поверховно утверджувала б її, як власне Freud свою атеїстичну віру. Мода завсіди уневиннює те, що діється між людьми в її стилі. Якщо б атеїзм не був у наших часах модою, то на Freud-а гляділи би люди як на такого, котрому Бог не дав повного розуму. Він такий засліплений, що навіть не вірить у щире релігійне переконання у вчених людей!

„У дійсності“, пише далі Freud, „не тільки дбайливість, щоби

¹⁾ Die Zukunft, стор. 68.

²⁾ Тамже, стор. 34.

³⁾ Тамже, стор. 36.

⁴⁾ Тамже, стор. 51.

перед собою й іншими вдавати (vorzuspiegeln), що ніби ще при-держуємося релігії, хоч ми вже давно зірвали з нею (в оригіналі тут приходиться: man halte... man sich abgelöst hat). Коли йде про релігійні квестії, то люди робляться винуватими у всяких можливих нещиростях та розумових негідностях. Фільософи нагинають значіння слів, що слова ледви щось зі свого оригінального значіння задержують; вони називають „Богом“ якусь перемиту абстракцію, котру собі витворили, і стають дієстами, віруючими перед цілим світом, і самі можуть хвалитися, що вони пізнали вище, чистіше поняття Бога, хоч їх бог це радше безсуттєва тінь, а вже не з тою могутньою особовістю з релігійної науки. Критики при звичаєні називати „глибоко релігійною“ ту людину, котра признається до почуття маленькості й немочі супроти цілоти світу, хоч не це почуття творить суть релігійности, але щойно найближчий крок, реакція на те, котра шукає підмоги проти першого чуття.

Хто не йде далі, хто покірно обмежується на незначній ролі людини у великому світі, цей є радше безрелігійним у найбільше правдивому значінні слова¹⁾.

Значить, Freud, замість пояснити, чому численні філософи були релігійні, хитро-мудро заперечує цей факт, зачисляючи всіх релігійних філософів до того типу, яким був Spinoza, в котрого слово „Бог“ (Deus sive natura) дійсно не означає справжнього Бога.

Для Freud-a й всі релігійні поняття це тільки ілюзії:

„Релігійні уявлення, що подають себе за наукові тези, не є осадами досвіду, ані результатами думання, вони є ілюзіями, сповненнями найстаріших, найсильніших, найбільш пекучих бажань людскости; тайна їх сили це сила тих бажань“²⁾.

„Усі вони є ілюзіями, що не даються доказати; ніхто не може бути (доказами) примушений, щоб їх уважати за правдиві, щоби в них вірити“³⁾.

Автор, навіть на свою відвагу, сказав забагато, і зараз, задля тактики, подається дещо взад: „Як їх годі доказати, так само годі їх опрокинути. Ще за мало знаємо, щоб до них критично ближче приступити. Загадки світу розгортаються перед нашим дослідом тільки повільно, наука нині ще не може дати відповіді на численні квестії. Одначе наукова праця є для нас самотнім шляхом, що може вести до пізнання реальности, котра зовні нас“⁴⁾.

І ще виправдується автор: „Не лежить у пляні цієї розвідки зайняти становище до вартости правди релігійних наук. Для нас вистарчає, що ми їх у їхній психологічній природі пізнали

¹⁾ Тамже стор. 51—52. В тому самому дусі висказується Schopenhauer: „Але переконання, яким дорослі навернені заслонюються, є з правила тільки маскою якоїсь особистої користи“. O religiji, tłum. Dr. J. Błeszyński, Lwów, стор. 8.)

²⁾ Тамже, стор. 47.

³⁾ Тамже, стор. 50.

⁴⁾ Тамже, стор. 50.

як ілюзії“¹⁾. Пізнали?! Але чи доказали? Хто вже невірний атеїстичного чуття, той евентуально може вдоволитися тим мудруванням Freud-а; але хто дійсно свobodно думає, для цього аж надто ясно, що Freud тут „пише вилами по воді“. Він нічого не доказав, він приймає це наче б самозрозумілу річ, що ніби релігійні поняття є ілюзіями, викликані бажанням. Але ж ціле говорення можна відвернути й твердити, що власне атеїзм є ілюзією, викликуваний бажанням, щоб не мати над собою небесного Господа й Судді, як це й сам Freud сповідається (чужими словами): „Den Himmel überlassen wir den Engeln und den Spatzen“²⁾.

Це ж бажання, а не аргументація!

Але Freud, не здаючи собі добре справи з того, що говорить, також сам признав, що його пояснення генези релігії не має ніякої зобов'язуючої сили, значить, що воно не є доказане, тільки довільно накинене. Ось ті його слова: „Як не можна з пристосування аналітичної методи досягнути новий аргумент проти правдивості релігії, то тим гірше для релігії, одначе оборонці релігії зможуть користуватися тим самим правом психоаналізи, щоб як слід оцінити афективне значіння релігійної науки“³⁾.) *Echt jüdisch: самохвальство понад усе!*

9. На початку своєї книжки „Das Unbehagen in der Kultur“ Freud оповідає про одного свого приятеля, котрий по перечитанні його розвідки „Die Zukunft einer Illusion“ відповів йому, що він був би згідний з ним щодо погляду на релігію, одначе жалує, що Freud не схопив справжнього джерела релігійности. „Тим джерелом“, пише Freud, „мало би бути своєрідне почуття“, котре його (того приятеля) ніколи не покидає, а котре ствердили теж численні інші, і тому він відважується приписувати його мільонам людей. Це почуття, котре він міг би назвати відчуванням „вічности“, почуття чогось безмежного, безконечного, „океанічного“. Це почуття є чистим суб'єктивним фактом, а не ніякою релігійною догмою; з ним не є зв'язане ніяке запевнення особового дальшого існування, одначе воно мало би бути джерелом релігійної енергії, котру різні церкви й релігійні системи схоплюють, зводять в означені канали і з певністю також зуживають її. Тільки на основі цього океанічного почуття може людина називати себе релігійною, хоч і відкидає всяку віру та всяку ілюзію⁴⁾.

Той приятель Freud-а (якийсь поет) дійсно схопив релігію без порівняння глибше, як Freud. Релігія зачинається містичним змислом буття-життя, а цей змисл густо-часто (нпр. коли глядимо на небесні зорі, на безкрає море, коли дзвонять дзвони) відзивається в нашому серці як океанічне почуття. Але саме те

¹⁾ Тамже, стор. 52.

²⁾ Тамже, стор. 81.

³⁾ Тамже, стор. 59—60.

⁴⁾ Das Unbehagen, стор. 5—6.

почуття ще не творить релігії і не є воно перше, тільки ті зображення та думки, котрі його викликають. Релігія без усяких думок це нонсенс — одне „*ignoti nulla cupido*“. Річ мається ось як: Світ насуває нашому умові квестію: чи творча причина світу має високий стиль буття, вищий від стилю сотвореного світу (чи вона свідомо й розумна, повна тайн)? Або може вона має марний, простий стиль буття, сам про себе нецікавий, без усякої таємничості? Коли наша душа буде склонюватися до першої відповіді, то в ній послідовно зародиться океанічне почуття; а коли склонюватиметься до другої відповіді, то в ній пануватиме сіре почуття буденності. Це в душі розстає на дорогах між релігійною й атеїстичною вірою. Далі пише Freud про себе: „Ця заява мого поважного приятеля... принесла для мене немалі труднощі. Я сам не можу відкрити в собі того „океанічного“ почуття. Це не є догідне почування науково опрацьовувати“¹⁾. „Намої особі не міг я переконатися про первісну (прімерну) природу якогось такого почуття?“²⁾. „Я не вмію (*habe*) нічого такого піднести, що могло би мати вплив на децидуючу розв'язку цієї проблеми“²⁾. Справді Freud далі мозолиться, щоб якось розкусити цей твердий горіх, навіть забавився в кантіанізм (що ніби „я“ спершу містить у собі все і щойно пізніше виділяє зі себе зовнішній світ), та тим усім він тільки дає знати про себе, що він закостенілий атеїст, що його душа наскрізь прожерта тим „почуттям нічогости“, яке викликає в людській душі механістичний світогляд.

І в своїй пізнішій книжці „*Das Unbehagen*“ займає Freud те саме атеїстичне становище, що й у попередній „*Die Zukunft*“, тільки що його „*ateismus militans*“ дещо притупився.

По думці Freud-а релігія вже пережилася. Вона чимало добра принесла для людей, але вже сповнила своє. „Це виглядає не тільки наче якась казка, це є просто сповнення всіх — ні, тільки переважної частини — казкових бажань, що людина своєю наукою і технікою осягнула на цій землі, на котрій спершу виступала як слабкий звірячий тип... Отже можна сказати, що боги були культурними ідеалами“³⁾.

Релігію заступила наука, а „наша наука не є ілюзією“⁴⁾. Тому тепер „це творить більшу небезпеку для культури, коли її теперішнє відношення до релігії буде задержане, ніж коли воно буде пірване“⁵⁾. „Техніка релігії полягає в тому, щоби вартість життя знижувати й образ реального світу ілюзорично (*wahnhaft*) переіначувати, а це можливе тільки при тій умовині, щоби залякувати інтелект“⁶⁾. „Як можна надіятися від осіб, котрі на-

¹⁾ Тамже, стор. 6.

²⁾ Тамже, стор. 7.

³⁾ *Das Unbehagen*, стор. 49.

⁴⁾ *Die Zukunft*, стор. 91.

⁵⁾ Тамже, стор. 56—57.

⁶⁾ *Das Unbehagen*, стор. 38.

ходяться під пануванням заборони думання, що вони досягнуть психологічний ідеал, примат інтелекту?“¹⁾

Тому треба зірвати з релігійним вихованням. „Тим, що людина свої надії відірве від другого світу і всі увільнені сили сконцентрує на земське життя, імовірно вона досягне, що життя буде для всіх зносне, а культура вже не буде нікого придушувати.“²⁾ Хто боронить релігію, той боронить „пропащу справу“,³⁾ „це безвиглядне“.⁴⁾ „Зло в початках це те, wofür man mit Liebesverlust bedroht wird; зі страху перед тою втратою треба його обминати“⁵⁾. „Почуття вини мабуть є наслідком пропущених агресій, та з другого боку і то власне в його історичних початках воно є наслідком батьковбійства, отже виконаної агресії“⁶⁾.

Все те довільно Freud-ом вивідане й основане на еволюційних поглядах Дарвіна, наче б здобутки людського „я“ спадково переказувалися потомству. Але ж найновіші дослідження над унаслідкуванням прикмет мусіли це відкинути, як чисте урощення. Якщо б здобутки людського „я“ спадково унасліджувалися, то розум поступово перемінювався би в інстинкт, і французи вже задля інстинкту, без усякої науки, говорили би по французьки, а діти всіх людей без усякої вправи вміли би ходити, як це вміють малі курята і т. ін.

Freud і сам не має певности щодо своїх висновків. „Але ж я хочу бути поміркованим і признаю можливість, що я також женуся за якоюсь ілюзією. Можливо, що вплив релігійної заборони думання не є такий злий, як це я приймаю, може бути, виявиться, що людська природа останеться такою самою, хоч і не будучи надуживати виховання для релігійного поневолення. Я цього не знаю і ви не можете цього знати. Не тільки великі проблеми життя покищо не даються порішити, але також численні дрібніші квестії тяжко приходить вирішити“.⁷⁾ Отже треба спробувати! „Але ж признайте мені, що тут знаходиться управління до надії на будучність, що можливо тут можна відкрити скарб, котрий збагатить культуру так, що виплатиться труд, щоби піднятися спроби безрелігійного виховання“.⁸⁾ „Я знаю, як це тяжко уникати ілюзій; можливо, що й ті надії, до котрих я признаюся, мають ілюзоричний характер. Одначе підношу різницю. Мої ілюзії — не звертаючи уваги на те, що нема ніякої кари за те, якщо хтось їх не приймає — не є непоправимі, як релігійні, не мають характеру урощення. Якщо досвід — не мені, але тим, що придуть по мені, а так само думають — мав би виявити, що ми помилилися, то ми зрезигнуємо з наших надій“⁹⁾.

¹⁾ Die Zukunft, стор. 78.

²⁾ Die Zukunft, стор. 81.

³⁾ Тамже, стор. 86.

⁴⁾ Das Unbehagen, стор. 79.

⁵⁾ Тамже, стор. 102.

⁶⁾ Тамже, стор. 122.

⁷⁾ Die Zukunft, стор. 78.

⁸⁾ Тамже, стор. 79.

⁹⁾ Тамже, стор. 85—86.

Так говорять у Відні, а в Москві зовсім інакше!

Це добре, каже Freud: „Очевидно, уроекня ніколи не запримічує той, хто в ньому сам бере участь“¹⁾.

Але по всьому, що ми чули від цитованих визначних атеїстів, не можемо не звернути цих слів на їх адресу. Власне атеїзм є ілюзією, що йде в розріз із фактами дійсного світу, що має свою достаточну причину тільки в субекті, тільки в субективному чутті, а саме атеїсти цього не запримічують.

10. Ясна річ, що первісне джерело новочасного атеїзму повинно бути тотожне з джерелом „вічного“ атеїзму, себто того, що колинебудь і денебудь між людьми являвся; і повинно бути те джерело тотожне з тим, з котрого родяться вічні проти релігійні сумніви. Людина може сумніватися в правдивості своєї релігії і може перейти на іншу релігію. Мотивами тої зміни в її душі (маємо на думці тільки щирю зміну віри) можуть бути: або нове чуття, котре виробилося в тої людини задля нового оточення або пізнання нових правд. Але які є мотиви, що спричинюють сумніви щодо основ релігії взагалі? Пізнання якихсь нових правд? Ми бачили, що атеїсти не знають ніяких таких правд позитивної науки, котрих не знали би й не приймали також теїсти. Отже виходить, що сумніви щодо основ релігії можуть родитися тільки із своєрідного чуття.

Як ми вже принагідно сказали, таким вічним джерелом для протирелігійних сумнівів є зло у світі, надмірні терпіння в людському житті і взагалі марнота цього світу. Я був свідком, як одна побожна, інтелігентна жінка, коли (від мене) довідалася, що її син (уже другий з черги) поляг на війні, стала спазматично верещати: „Нема Бога, нема Бога, коли таке діється!“ А вмить опісля потішала себе: „Це (що її син поляг) неправда! Це не може бути! Це злобні люди видумали!“

Ось маємо тут перший зразок релігійного сумніву й атеїзму в чутті, що ломиться задля надмірних терпінь. Та атеїзм у цій тяжкій колізії тільки пробував запанувати в душі як „революційний спаситель“, одначе не встоявся, бо душа шукала для себе рятунку ще й іншим революційним шляхом (заперечення немилої дійсности).

Надмірне зло у світі це соблазнь для людей і вони мусять якимсь способом розправитися з нею — або духом перерости її, або піддатися їй, попасти в песимізм, а може і в атеїзм.

Перед кільканадцятьма роками мені самому здавалося, що зло у світі є властивим і найсильнішим джерелом атеїзму. Та мало-помалу я прийшов до переконання, що це хибний погляд.

Під обухом тої соблазні, що її спричинює зло у світі, мудрці Старого Завіту не заперечують Бога, одначе попадають у релятивний (часовий) песимізм. Так нпр. Проповідник Соло-

¹⁾ Das Unbehagen, стор. 33.

мона говорить: „Потім я обернувся і побачив всі утиски, що діються під сонцем, і ось бачив я пригнетених, що не мають потішителя, ані сили, щоб вихопитися з рук тих, котрі їх гноблять; а не мають, кажу, потішителя.

„Тому я більше хвалив померших, що вже відійшли, ніж живих, що аж досі живуть.

„Та щасливіший над одних і других той, що ще не був, що не бачив нічого злого, яке діється під сонцем“. (4, 1-3).

Все таки цей біблійний автор (подібно, як і Йов) не обмежується на цьому песимізмі, але навчає: „Тому я зрозумів, що нема для людини нічого ліпшого, як радуватися із своєї праці, бо це його доля“ (3, 22).

Проблема надмірного терпіння дуже могутньо виступає в нашого Шевченка. Не забуваймо, що, хто клене, той не має на думці заперечувати Бога, тільки сваритися з Ним, не годуює на Нього. Так і Шевченко задля недолі України свариться з Богом: ...„бо немає Господа на небі!“ (Сон). „Шукаю Бога, а знаходжу — таке, що й цур йому сказати!“

А то знову:

„Не нам на прию
з Тобою стати,
Не нам діла
Твої судить...“

— — — — —
Ми віруєм Твоїй силі
І слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки!“

(Кавказ)

Подібно в „Заповіті“:

„Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися,
А до того
Я не знаю Бога!“

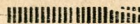
Поети, як найкращі знавці відрухів людського серця, відзначали подібною мовою у всіх часах і всіх народів. Грецький поет Теогнід з Мегари (в VI в. до Хр.) каже: „Якщо Зевес є всемогучий, якжеж це діється, що несправедливість тріумфує?... І хто ж, що дивиться на це, може ще почитати безсмертних?... Зевесе, батьку всесвіту, зроби, щоби відтепер було інакше!“

Перський поет Омар Хайям пише: „Якщо Вседержитель сам виконав уклад природи, то з якої причини скинув його зно-

ву в нічевість та знищення? Коли добре випало — чому його нищити? Коли ж зле — кого трапляє догана?" — „Навіть п'яному не годиться розбивати чаші, що її сам виконав. Стільки голів і гарних ніг власними руками повязав з любови до кого? а з ненависти до кого знищив?" Все таки той сам поет зідхає до Бога: „О, Ти, що єси початком і кінцем усього сотворення, як що хочеш, спали мене, як що хочеш, окружи мене пестощами!“¹⁾

Як бачимо з тих цитатів, зло у світі справді є вічним джерелом протирелігійних сумнівів, однак воно само собою ще не може цілком і раз на все вирвати релігії з людської душі. Зло у світі розгортає контрасти, з яких складається світ: тут чудова доцільність, краса, добро, радість — а тут полонання доцільности, терпіння, смерть... Контрасти тих явищ також у людській душі викликають контрарні почування й думки. Зло тільки інтригує душу, розгортає, а тим і побільшує загадку світу, силує людську душу, щоб вона шукала за глибшою розвязкою, однак зло, само собою, ще не дає атеїстичної розвязки. Якщо б зло і терпіння дійсно були первісним і найглибшим джерелом атеїзму, то всі атеїсти мусіли би бути песимістами, а такого факту нема. Атеїсти діляться на песимістів і оптимістів, бодай релятивних, що надіються на майбутній „рай на землі“. Здеклярованим песимістом є Schopenhauer, найбільше крикливий атеїст між філософами; а є чимало релятивних песимістів атеїстів такого покрою, як французький письменник Анатоль Франс, що пише: „Але у світі, в котрому згасло світло віри, зло й терпіння затратили всяке значіння і не здаються нічим іншим, як огидною грою й злобним жартом“ (Огород Епікура). З другого боку Франс навчає: „сagre diem“ і то без усяких „забобонних“ упереджень. Він у всьому скептик, тільки у тому одному ні. Без усякого перебільшення можна твердити, що загал атеїстів усіх часів був і є оптимістично настроєний. Таким був Люкрецій Сатур, таким Nietzsche, Haeckel, таким є Freud, такими є більшовики. Всі вони вірили й вірять, що релігія стоїть людському щастю на перешкоді, а атеїзм, в такій чи іншій формі, принесе людськості „золоті віки“. Відповідних цитатів можна би назбирати без міри. Для ілюстрації наведемо тільки один: „Tysiactem zpton i kleszczy trzyma w dławiającym uścisku to biedne, młode życie, a te szatańskie ssawki i szpony zwą się prawa, instytucje, święte przekazy, państwo, kościół, honor, moralność, Bóg...“²⁾. Такий стан речі виразно свідчить, що зло й терпіння не є найглибшим джерелом атеїзму. Мусить бути ще щось інше, що є спільне всім атеїстам без виїмку, і власне воно є справжнім та найглибшим джерелом атеїзму.

(Далі буде)

¹⁾ Цит. Przegląd Powszechny (Kraków), 1934. Nr. 50. Стр. 37.

²⁾ Johannes Schlaf: Wiosna — в перекладі Stan. Przybyszewsk-ogo.